

Visuomenei reikia socialios kritikos

Walzer M. *Kritikų draugija. Visuomenės kritika ir politinis angažuotumas dvidešimtajame amžiuje*, Vilnius: Pradai, 1992.

Nepastebėjau, kad Michaelio Walzerio, amerikiečių socialinės filosofijos autoriteto, knyga *Kritikų draugija. Visuomenės kritika ir politinis angažuotumas dvidešimtajame amžiuje*, išversta į lietuvių kalbą ir pasirodžiusi knygynuose 1993 m., būtų sukėlusi Lietuvoje nors kiek viešesnę diskusiją. Nors, be jokios abejonės, ne vienas intelektualas ją perskaitė, gal net palikdamas pastabas knygos paraštėse. Tuo tarpu tik keliuose savaitraščiuose buvo paminėtas pats knygos pasirodymo faktas. Negaliu patikėti, kad M. Walzerio *Kritikų draugija* nepažadino nė vienos veržlesnės minties perspektyvos. Viešų diskusijų vengimas yra pražūtingas visuomenei, pakilusiai kardinalioms permainoms. O gal iš tikrųjų esame monologinės kultūros šalininkai, apsisprendę formuluoti visuomenės plėtotės viziją kiekvienas skyrium? Tvyrantis tylą paskatino garsiau pasvarstyti apie knygą, originalo kalba pasirodžiusią beveik prieš dešimtmetį.

M. Walzeris pasirinko vienuolika intelektualų – visuomenės kritikų. Tai – Julienas Benda, Randolphas Bourne'as, Martinas Buberis, Antonio Gramsci, Ignazio Silone, George Orwellas, Albertas Camus, Simone de Beauvoir, Herbertas Marcuse, Michelis Foucault, Breytenas Breytenbachas. “Nutariau rašyti apie veiklius visuomenės kritikus, o ne kritikos filosofus, ir apie kritikus iš pašaukimo, o ne politinius aktyvistus, esančius pakeliui į valdžią. Rinkausi bendrinius kritikus, o ne sektantus” (P. 38).

Vienuolika pasirinktųjų kritikų yra reprezentatyvi mažuma. M. Walzeris neprieštarauja kitų vienuolikos pasirinkimui. “Tačiau ėmėsis bet kurių kritikų, dalyvaujančių viename ar kitame sąjūdyje, kuriam tinka Ortega y Gaseto apibūdinimas “masių sukilimas”, būčiau susidūręs su tais pačiais čia mano gvildentais klausimais ir būtent tuo pačiu pavidalu” (P. 247).

Visuomenės kritikos XX a. ilgalaikė priešistorė ir “transistorinė būtis”, konkrečių kritikos pavyzdžių analizės probleminiai rėmai nubrėžiami išsamiaje įvade ir palydimi apibendrinančiu pabaigos žodžiu. Autorius, remdamasis konkrečiais visuomenės kritikos pavyzdžiais, vienuolikoje knygos skyrių atskleidžia, ką gi visuomenės kritikai daro ir kaip jie tai daro, kur jie randa savo kritikos principus, kokios pozicijos jie laikosi kritikuodami, koku būdu jie yra socialūs ar asocialūs tų žmonių, kurių visuomenę kritikuoja, atžvilgiu? M. Walzeriui labiau rūpi, kaip kritikas kritikuoja, o ne jo idėjos.

M. Walzerio suburti kritikai pasižymi nors nevienareikšmiškomis, tačiau gerai atpažįstamomis sąsajomis su masiniais judėjimais. Jų veikla plėtojosi XX a. istorinių lūžių akivaizdoje: pasaulinių karų, darbininkų kovos, totalitarizmo, tautų išsivadavimo, feminizmo. Toks pasirinkimas siejamas su sumanymu argumentuotai pasvarstyti, ar vienišumas ir nusišalinimas yra esminiai tikro intelektualo bruožai. M. Walzeris nemano, kad tikras intelektualas privalo būti atsiskyrėlis. Dar blogiau, jei kritikas formuluoja savo idėjas vienvėde. “Tai, kas vienvėde sumąstoma, žiauriau vykdoma” (P. 257). Kritikos galia glūdi ne vienvėde. Netgi Benda, ginantis intelektualo atsajos bei kritiko vienvėdės idėją, M. Walzerio interpretacijoje “čaro tai daugiau iš pykčio”. “Jis (Benda – V.L.) tiki, kad intelektualas geriausiai padeda žmonėms, išlaikydamas distanciją, bet vis dėlto nori, kad jis padėtų” (P. 37). Kritikai dalyvauja veikloje, kuri nepriklauso vien tik jiems; jie agituoja, moko, pataria, protestuoja, darydami tai “iš vidaus”. M. Walzerio nuomone, “šiūolaikiniams kritikams tai ir yra tinkamiausia vieta ir darbas” (P. 37).

Kritikų draugija – kairuolių sambūris. Šiandieną tokios draugijos nevengimas sukelia nemažai klausimų ir dvejonų netgi intelektualų gretose. Tačiau remdamasis būtent kairuoliais M. Walzeris atskleidžia socialios ir asocialios kritikos dilemų turinį. Kadangi pastarosios yra studijos dėmesio centre, tad nė nebandoma kaip nors papildomai komentuoti šį pasirinkimą. Priešingai, M. Walzeris pabrėžia: “Jie visi yra kairieji...” (P. 37). Bet nei Gramsci, nei Camus, nei Marcuse, nei kiti dažnai

neatitinka kairiojo visuomenės kritiko stereotipo, nes jų kritika nukreipta ir prieš visuomenės galinguosius, ir prieš paprastus jos narius, jie rūpinasi, “kaip kalbėti ir kartu su savo sekėjais, ir prieš juos”. Stereotipinis kairysis išsiveržia iš lokalinio pasaulio, iš vienvietės ir susilieja su liaudies maištu, ilgainiui jėga primeta jai savo vertybes, tampa jos vadu ir taip atitrūksta nuo tų, kam manė pasitar-nausiąs, nutolsta nuo tos vietos, kurioje pradeda savo kritiką. Akivaizdus tokios inversijos pavyzdys – stalinizmas. M. Walzerio kairieji leidosi formuojami masinių sąjūdžių, bet netapo jų apologetais, neatsidavė jų organizatoriams ir naujiems pareigūnams, jie ieško tokios pozicijos, kad galėtų būti prie savo sąjūdžio, bet nebūtų jo užgožti.

M. Walzeris nenagrinėja “konservatyviosios apgailestavimo literatūros”. Tačiau nenori pasakyti, kad ji nebūna įspūdinga ar jaudinanti, ir neatmeta jos kritinio vaidmens.

M. Walzeris, susitelkęs ties socialaus kritiko portretu, parodo, “kokia kritiko pozicija ir koks santykis su žmonėmis leidžia tikėtis sekėjų” (P. 10). Jis neigia nuomonę, anot kurios kritikas privalo atsieti save nuo tikrovės, kurią jis kritikuoja, idant kritika būtų bešališka. “Susvetimėjusių intelektualų sluoksnis nei anksčiau, nei dabar nebuvo ir nėra tapatus visuomenės sluoksniui – nesvarbu, kokią vietą visuomenėje turėtų vieni ir kiti. Susvetimėjimas dažniausiai reiškiasi apolitiškumu, abejingumu arba radikaliu nusišalinimu, ir kritikuoti tada visai nerūpi” (P. 16). Kritikas gali nesigailėti kritikuojamų žmonių. “Bet jis turi pripažinti savo socialumą tų žmonių atžvilgiu. Juk jeigu jis svetimas, visai nesuinteresuotas, sunku suprasti, kam jam veltis į tų žmonių reikalus” (P. 31). Kritikas pašauktas abejoti įsigalėjusiais visuomenėje stereotipais bei mitais, reikšti visuomenės siekius. Bet reikšti visuomenės siekius galima tik tada, kai visuomenė turi siekių, pranokstančių esamą socialinę santvarką ir konfliktuojančių su ja. Jeigu visuomenė viskuo patenkinta, kritikui telieka kritikuoti jų pasitenkinimą. Tokiu atveju, anot M. Walzerio, kritikas tikisi visuomenės pasitenkinimą pakeisti savo paties siekiais. “Bet kodėl su tokiu pakeitimu kas nors turėtų sutikti? Ir ką kritikas gali padaryti, kai to atsisakoma?” (P. 252). Socialinio kritiko portretas negali būti nutapytas be kritinės minties ir visuomenės kaitos sąveikos atspalvių. M. Walzerį domina kritikai, “kurie yra pakankamai arti savo publikos” (P. 22).

Santykis tarp kritiko ir kritikuojamos visuomenės, įtampa tarp atsiribojimo nuo visuomenės ir prisirišimo prie jos, vadinamoji kritinė distancija – pagrindinis studijos koncentras. Anot autoriaus, “ko gero, kritikos sėkmę labiau lemia kritiko vieta ir pozicija, o ne jo socialinė teorija ar politinė ideologija” (P. 10). Tad kuo ir kaip galima pamatuoti kritinę distanciją?

Kritinę distanciją nusako visuomenės kritikų kilmė. Kas paskatina kritikuoti? Dažniausias atsakymas – tiesos ieškojimas, geranoriškumas, nesavanaudiškas suinteresuotumas visuomenės gerove; rečiau – didvyriškumas, veržimasis į valdžią. Sociologiškai čia negalima visko paaiškinti. Reikšmingi ir asmeniniai psichologiniai pjūviai. M. Walzeris mano, kad “visuomenės kritikų gimimą ir augimą geriau paaiškina periferiškumo samprata” (P. 32). Silone kilęs iš apleisto užkampio, Camus – iš imperijos kolonijos, Orwellas – iš smunkančios klasės, visuomenės kritikai kartais priklauso engiamųjų ir ujamųjų sluoksniui arba su juo tapatinasi. “Bet tai ne susvetimėjimas ir net ne atsaja; tai būtų galima pavadinti antagonistiniu socialumu” (P. 32).

Susvetimėjimo atveju kritinė distancija beveik neužčiuopiama. M. Walzeris, aptardamas Camus ir Simone de Beauvoir sąsajas su jų kritikuojama visuomene, pažymi: “Netiesa, jog nutrauki saitus tam, kad taptum kritiku, – tavo kritikos galia verčia tave susimąstyti apie saitų nutraukimą. Tačiau jei saitai tikrai nutraukiami, kritika sutrinka ir nenusiseka, nes visuomenės kritikas turi būti tarp savo bendrapiliečių” (P. 156). Puikus kritinės distancijos matavimo pavyzdys – Breytenbacho, afrikanerio, priversto emigruoti ir iš Prancūzijos kritikavusio apartheido režimą Pietų Afrikoje, išvada: “Aš nesu afrikaneris”.

Kritikos efektyvumas – kitas matas. M. Walzeris nubrėžia aiškiai matomą takoskyrą tarp konkrečios ir abstrakčios visuminės kritikos. Socialus kritikas suvokia save kaip “konkretaus laiko žmogų” (Silone), kritiškai žvelgiantį į “savo pasaulį” (Bourne’as). Tokio kritiko vertybės yra visų pirma konkretaus žmogaus vertybės, nesvetimos ir kitiems “eilinės vertybės” (Camus). Toks kritikas gali pasikliauti turėsiąs sekėjų ir reikšti savo siekius kolektyviniam gyvenimui, kuriame pats dalyvauja. Foucault ir Breytenbacho pavyzdžiai byloja, kas atsitinka, jeigu kritika atsiejama nuo tam tikros

socialinės aplinkos. Toks atotrūkis yra visuomenės kritikos silpnybė. Abstraktaus kritiko pastangas M. Walzeris vadina „tautiškumu“ (P. 251).

Kritikos efektyvumas neatsiejamas nuo klausimų, kam skirta kritika, kas kritikuos ją pačią. XX a. kritikos adresatas nepaprastai išsiplėtė. Elitai nėra vieninteliai socialiniai veikėjai, galintys suvokti ir įvertinti visuomenės kritiko pastangas. Gebančios atsiliepti į kritiką publikos gausumas pakeičia ir kritiko vaidmenį. Modernioje visuomenėje didelė jos narių dalis prisideda prie kritikavimo, palaikydama vieną kritiką ar kritikų grupę prieš kitus. Vienių, susvetimėjusių kritikų portretai negali užimti daug vietos XX a. visuomenės kritikų galerijoje. „Šiais liaudies susitelkimo, demokratinės bei totalitarinės politikos, visuotinio švietimo ir masinės komunikacijos laikais visuomenės kritikai retai būna vienišos ir tolimos figūros“ (P. 34 – 35), o „egzistuojant liaudžiai kaip kritikos subjektui“ (P. 37), kritikai negali vien tik kritikuoti, likti pasyviais masinių veiksmų metu. J.-P. Sartre'as neištrauktas į *Kritikų draugiją* vien todėl, kad jis, sukūręs originalią visuomenės kritikos teoriją, nesidomėjo savo amžininkų kasdieniu gyvenimu. M. Walzeriui atrodo, „kad kritikas veiksmingumo gali labiausiai tikėtis vadovaudamasis „tautiniu-liaudiniu“ (Gramsci) modeliu“ (P. 256). Tautinis-liaudinis intelektualas yra lojalus nelaimių prispaustiems žmonėms, mato jų netektis tautos istorijos ir kultūros kontekste, kalba paprasta savo krašto kalba.

Kritinę distanciją apibūdina ir angažuotumas. Beje, angažuotumo fenomenas M. Walzerio knygoje aptariamas ypač dėmesingai. „Kritikas nuo pat pradžių būna šališkas“, „negali laisvai angažuotis, kam tik nori, užtat stengiasi išsinagrinėti savo jau turimas angažuotumo formas“ (P. 248 – 249). Buberio – nuoseklus sionistinis, Benda – asimiliuotas žydiškas, Gramsci – netikras demokratinis komunistinis, Silone – tikrai valstietiškas angažuotumas nulemtas konkrečios kasdienės patirties. Tad Benda ir Buberio angažuotumo padariniai jų kritinei distancijai nėra tapatūs. „Buberis yra nacionalistinės politikos nacionalistinis kritikas – Julienui Benda tokia padėtis atrodė neįmanoma“ (P. 78). Skiriasi Gramsci ir Silone kritinė distancija. Gramsci siekė kritikuoti tų žmonių, kuriems tikėjosi vadovauti, gyvenimo būdą, o Silone galiausiai tapo komunizmo, nesukūrusio teisingos santvarkos, kritiku. Nors nežinia, kaip būtų pasielgęs Gramsci dvigubos kritikos akivaizdoje, žlugus svajonei, įkvėptai Rusijos revoliucijos.

Kritinės distancijos matavimas netenka prasmės tuomet, kai kritikai tampa valdžios žmonėmis. „Šiuolaikinius kritikus, dalyvaujančius partijose ir sąjūdžiuose, ypač vilioja valdžios perspektyva – pavojingiausia kritikų pagunda. <...> Įgijus politinę valdžią, kritikavimas baigiasi dėl dviejų priežasčių: pirma, kritikas siekia poveikio, kuris įmanomas turint valdžią; antra, gavęs valdžią, jis negali kritikuoti savo veiklos“ (P. 34). O kadangi tą veiklą, be abejo, reikės kritikuoti, ši užduotis tenka kitiems žmonėms.

Visuomenei reikalinga kritika. Visuomenės kritikas, anot M. Walzerio, yra „skundimosi specialistas – ne pirmas, žinoma, ir ne paskutinis“ (P. 13). Sakyčiau, jog tai labai subtilus socialumo atvejis. Kritika yra ne tik supriešinti, bet ir saistanti žmones veikla. Žmonės negali gyventi kartu, nesiskųsdami dėl bendro gyvenimo aplinkybių. Sociologine prasme kritika yra ne tik savęs teigimo forma, bet ir abipusis ryšys; skundžiamasi ne tik dėl savęs, bet ir dėl bendro gyvenimo negandų, tad reakcija į skundą yra neišvengiama. Atsaja kritiko gyvenime visada buvo pervertinama. Kritika būna socialiausia, „kai ji pagarsina paprastų žmonių skundimąsi arba išryškina tame skunde glūdinčias vertybes“ (P. 27).

Nusivylimas yra vienas iš didžiausių kritikos motyvų. Bet „negalima kritikuoti neįsivaikant istorinių galimybių“ (P. 28). Nebūna grynai retrospektyvios kritikos. Kritikas turi tikėti, kad gyvenimas ateityje gali būti geriau sutvarkytas. Negerovės iškeliamos turint galvoje jų pašalinimo galimybes.

Tačiau kritika dažnai neatneša lauktos sėkmės. Masinių judėjimų vaisiai neretai būna kartūs, naujieji režimai būna tokie pat blogi kaip senieji, kartais netgi daug blogesni. Kritikų reakcija į pralaimėjimą ir vilčių žlugimą būna, anot M. Walzerio, trejopa: atsisakymas būti kritišku intelektualu ir tapimas apologetu, t.y. susitaikymas ir išdavystė; savo kritikos apibendrinimas ir pretenzijos tapti visuotiniu kritiku, kritikuojančiu modernybę, t.y. viską, kas tik pakliūva po ranka; kritinės veiklos apribojimas akademinio lygmeniu.

M. Walzeris linkęs manyti, jog ir po pralaimėjimo suirsta „tik ideologinis ryšys tarp kritiko ir liaudies“, o „moralinis ryšys nesuiro arba neturi suirti“ (P. 251). Šitos vilties šaltinis yra autoriaus įsitikinimas, kad moralės principai tvyro ne anapus kasdienės patirties ribų, kad kasdienis pasaulis yra

moralus. M. Walzerį bandyta nugincyti pabrėžiant, kad tokia pozicija priklauso prie visuomenės *status quo*, daro visuomenės kritiką neįmanomą, negalėdami apeliuoti į išorę, kritikai tampa apologetais. M. Walzeris reaguoja į tokias pastabas labai rimtai. Bet jis įrodo, kad kai kurie kritikai geba surasti kritikos moralinius orientyrus ir kritikuojamoje visuomenėje. Šiandieną moralinis ryšys tarp kritiko ir kritikuojamųjų iš tiesų yra painus. Labai dažnai kritiko užtartos ir mobilizuotos masės ima ginti savo interesus visai ne ta kalba, kurią yra pasirinkęs kritikas, reikalauja kritiko angažuotumo, paklusimo judėjimo drausmei. „Įsivaizduokime kritiką, prispeistą strateginių ir taktinių sumetimų – ne tik ideologinių sąjūdžių, bet ir praktinių veiksmų, politinių pasąlų, klaidinančių manevrų, antpuolių ir apsupčių. Ar jis su savo nuolatine kritika turėtų kliudyti sėkmei, ar mesti skrupulus ir vykdyti įsakymus?“ (P. 34). Tad „kritinės distancijos“ problema išlieka pastovi.

Prasmingas interpretuojančio ir kritikuojančio sociumą kaip analitinę visumą „visuotinio intelektualo“ likimo pomodernybės kontekste klausimas. Iki Naujausiųjų laikų daugelis visuomenės kritikų būdavo beveik visų visuomenės problemų žinovai, paprastai nesispecializuodavo konkrečioje srityje. „Jų specializacija būdavo veikiau lingvistinė ir metodologinė, o ne substancinė“ (P. 19). M. Walzeris nelinkęs manyti, jog padėtis esmingai pasikeitė. Pasikeitė tik tai, kad nėra vieno visažinio kritiko, kritika plūsta iš visų pusių, o mes negalime besąlygiškai gėrėtis tuo, ką kritikai daro. Pomodernybę M. Walzeris sieja su dvasine būsena, suponuojančia ne tiek reikšmių gausą, kiek negalimybę įtvirtinti kokią nors vieną reikšmę. Šiuo atveju *Kritikų draugijoje* aptariama paini Foucault pozicija, kurioje galima įžvelgti veiksmingos kritikos neigimo motyvus. „Foucault kritika – tai paslaptis, – rašo M. Walzeris, – kurią aš patyrinėsiu, bet, matyt, neatskleisiu“ (P. 210). Foucault aiškina, nesąs seno tipo „visuotinis intelektualas“. Šis, anot Foucault, priklauso epochai, kai, atrodo įmanoma paimti valdžią ir pakeisti visuomenę. Dabar valdžia visuomenėje yra išsklaidyta ir vykdoma iš daugybės taškų. Moderniose demokratijose bendrumas prarastas, čia tėra begalinis valdymo santykių tinklas. Disciplinuotos visuomenės, t.y. valstybės, pliuralistinė kritika ima ribotis su anarchizmu-nihilizmu. Pliuralistinė kritika atmeta „visuotinio intelektualo“ galimumą, jis geba būti, ko gero, tik daliniu kritiku. Bet toks kritikas, pasak M. Walzerio, „yra ne tiek profesionalus kritikas, kiek kritikas savo profesijos pasaulėlyje, o ta profesija šiais laikais paprastai būna akademinė – iš čia kyla devintojo dešimtmečio kritiniai karai, neturintys atgarsio už akademinio pasaulio ribų, nes tie kritikai tiesiogiai nesusiję su anapus esančiais žmonėmis, partijomis arba judėjimais“ (P. 250).

Pomodernybės kontekste reikšmingai skamba M. Walzerio įsitikinimas, jog knygoje aptarti visuomenės kritikai „tėbėra pavyzdiniai kritikai ir kad sociali kritika įmanoma ir dabar“ (P. 247).

Tad kodėl M. Walzerio *Kritikų draugija* Lietuvoje atsidūrė savotiškoje intelektualinio gyvenimo paraštėje? Gal todėl, kad neturime gilesnių visuomenės kritikos tradicijų, o kai kurie kritikai skelbiasi „atrandą Ameriką“. O gal todėl, kad M. Walzerio knyga neleidžia daugeliui kritikų Lietuvoje apsisiausti visuomenės kritikos profesionalumo skraiste. Tokių pretendentų turime. Nors kai kurie jų dar neseniai buvo apologetų draugijoje. Gal todėl, kad Lietuvoje kritika yra rizikinga veikla. Mūsųose apstu bandymų atsieti kritiką nuo visuomenės. O gal todėl, kad nupiešti visuomenės kritiko portretai tapatinami su kairiąja visuomenės kritika. Kairumo samprata Lietuvoje dar ilgai bus iškreipta, vienašališka ir supaprastinta. Mano galva, recenzuojamoji knyga nesusilaukė Lietuvoje didesnio atgarsio pirmiausia todėl, kad mūsų kritikai tėra asocialūs, M. Walzerio suformuluota prasme, visuomenės kritikai.

Jei M. Walzerio *Kritikų draugija* Lietuvoje dar nesusilaukė didesnio dėmesio, tai joje analizuojamų kritinės veiklos autoritetų – Simone de Beauvoir, George'o Orwello, Alberto Camus, Herberto Marcuse, Michelio Foucault ir kitų tekstai, jau net ir lietuvių kalba, tampa prieinami vis platesniam veiklių skaitytojų būriui. Tai žadina viltį, kad menkas mūsų visuomenės dabartinės kaitos socialinis kultūrinis potencialas jau artimiausiu metu pasipildys naujomis jėgomis. Be abejo, ne be konkrečių kritinių nuotolių nustačiusių socialių visuomenės kritikų pastangų. O tada gal ir M. Walzerio *Kritikų draugijos* „klinikinė mirtis“ neperaus į fatališką užmarštį.

Prisipažįstu, šita recenzija yra angažuota. Studijavau M. Walzerio knygą, o prieš akis slinko Lietuvos visuomenės kritikos „skurdas ir blizgesys“. Todėl kiekvienas, perskaitęs šią knygą dar kartą, suras joje naujų ne mažiau prasmingų siužetų, svarstys apie socialios kritikos iškilimą ir nuosmukį.